

ANTTON ETA LETURIA (EDO LITERATURTASUNAREKIN KUKU-GORDEKA DENBORA HISTORIKOAREN OIHANEAN)

Ur Apalategi,
UPPA

1946ean gaude, urtarrilaren 24ean zehazki esateko, eta errautsez estalita dagoen arren munduko gerlaren txingarra ez da oraindik erabat itzali: emakumei ilea mozten zaie herriko plazetan alemanekin oheratzeagatik, gerlatik bizirik itzuli diren presoak poliki-poliki moldatzen hasi dira bizitza normalera (hori posible baldin bada), kontzentrazio eremuak denon begien aurrean daude, orain, zinemako aktualitateen bitartez, Espainiako gerlako errefuxiatuak andanaka jarri dira Iparraldean bizitzen, erbesteratutako jeltxak zerbait CIArekin kolaboratzen hasiak dira, Iparraldeko elizaren sektore euskalduna vichysta eta erresistenteen artean zatituta geratu zen eta orbaina oraindik itxi gabe dago, laster hasiko da Mirande izeneko zuberotar paristarra euskara ikasten, gerla hotza hastear dago bi superpotentzia handi berrien artean, Hiroshima eta Nagasaki bomba atomikoez suntsitu dituzte joan den abuztuan, *Eskualduna* aldizkaria kolaborazio susmoagatik itxi dute... eta haren ordean sortu den *Herria* aldizkaria eleberri bat kaleratzen hasi da atalka, hain zuzen 1946eko urtarrilaren 24eko zenbakian. Jean-Pierre Iratxeten *Antton* da eleberri hori.

Eta zertaz hitz egingo du Jean-Pierre Iratxetek gerla osteko lehen euskarazko eleberria den *Antton* obran? Bada, betikoaz. Mundua errotik itxuraldatu ez balitz bezala, ezertxo ere gertatu ez balitz bezala Txomin Agirrek bere diptiko ohiturazalea idatzi zuenetik.

Gutziz zuzena izan nahi badugu obrarekin, aitortu behar da bigarren gerla mundiala agertu agertzen dela eleberriak kontatzen digun istorioan. Antton protagonista soldadu gisa frentean ikusten dugu. Haatik, etxera itzultzen denean bere mundu ikuskerak ez du aldaketa nimiñoena ere jasan. Eleberri ohiturazalea deritzon gure generoan gertatu ohi denez, pertsonaiek ez dute barne-bilakaerarik ezagutzen, ez psikologikorik, ezta ideologikorik ere.

Baina eleberria ez denez ezagunegia, laburbildu dezagun diegesia azterketa kritikoarekin aurrera jo baino lehen. Patri Urkizuk paratutako edizioan (1) ematen zaigun laburpena laburtuko dugu kari horretara: Antton,

(1) Jean-Pierre Iratxet, *Antton*, Donostia, Etor, 1990 (Patri Urkizuk paraturiko argitalpena).

Etxebazterreko premia, *Airemendi* baserriko Marixanez maiteminduta dago, baina sute izugarri batek suntsitzen du familiaren baserria eta Ameriketara alde egiten du Anttonek diru egitera. Andregaia herrian utzirik han urrutian aberastu egiten da. Baina itzuli beharrean aurkitzen da 1939ko «sute» mundiala pizten denean, desertore ez izatearren. Bitartean, Marixan hiritartzen da, Baionan. Gerla denboran elkarri idazten diote (Anttonek euskaraz, Marixanek, berriz, frantses irringarrian). Baina Antton azkenean baserrira itzultzen denerako Marixanek senarra hartua du hirian. Anttonek beste herritar bat aurkituko du, Kattalina. Gerraondoan gosea nagusitzen da eta elizaren gomendioz baserrietan hiriko haur behartsuak hartzen dituzte hazteko, Anttonek Etxebazterren hartuko duena hain zuzen Marixanen haurra izango da. Hori jakitean Anttonek ez du erresuminik erakutsiko eta eskuzabal jokatu du Marixanekin, baserrira gonbidatuz. Eleberriaren azken eszenan Marixanek hiriko neskame gela ziztrinean negarrari emango dio «bere haurkeriez» gogoratuz eta egindako aukerengatik saminki damutuz.

PatriUrkizuk nobelatxo honi darion prediku aireñoa aipatzen du eta ez zaio arrazoirik falta. Herriko baloreak –euskararekiko atxekimendua eta girstinotasuna, baina baita lurrarekiko harreman ideala– utzi eta hiriko balore eta moda berrien deiari erresistitu ezin izan dien emakume kaskarinak gaizki bukatu behar zuen, noski. Eta, gehituko nuke, emakumea izan behar zuen, jakina, pertsonaia ahula, baloreei eusten ez dakiena.

Orain gure buruari planteatu diezaiokegun benetako eta funtsezko galdera honako hau dela iruditzen zait: zerk bultzatu gintzake, gu, 2007ko euskal irakurle literaturan jantziok, *Antton* irakurtzera? Zerk justifikatu dezake halako denbora «xahutzea»? Zer ematen digu, zerbait eskaintzen al digu *Antton*-ek? Merezki al du obra honek *gure* arreta?

Nik uste erantzunaren zati handi bat dagoela «gu» horren definizioan. «Gu» filologoa baldin bada, merezki du, baiki, pentsatzen dut, arreta zinetifikorik, halako obra batek. Baina «gu» literaturzalea baldin bada, eta soilik literaturzalea?

Erantzuna ezin da bat-batekoa eta sinplea izan, baina saiatuko naiz erakusten baduela interesik obra honek guretzat, izan gaitezen filologo, euskal literaturaren historiaegile, ala literaturzale soil.

Itzul gaitezen, bada, obraren definiziora. Kontatzen duen istorioa ezagutzen duzue orain, eta ez zaizue zaila izango sailkatzea gure literaturaren historiari eman dituen genero apurren artean: eleberri ohiturazaleen zakuan sartu behar dugu, noski. Mehatxuka ari den mundu modernoari bizkar eman eta betikotasun kutsua duen euskal mundu tradizionala goraiatzeko duen eleberria dugu *Antton*, dudarik gabe, Txomin Agirrek asmatutako pertsonaiaren arketipolari erantzuten dion pertsonaia delarik Antton protagonista. Eta Txomin Agirre-ren mundu ikuskera anakroniko samarra baldin bazen bere denboran jadanik, zer esan berrogei bat urte beranduago argitaratutako eleberri honetaz? Jon

Kortazarrek bere *Diglosia eta euskal literatura* saiakeran (2) zioenez, literatur tradizioa eskasa den garaietara jotzen duenean literatura diglosikoetako historiaegileak literatura bihurtzen ditu aurkitzen dituen testu guztiak. Bada, esan genezake *Antton*-ek kronologikoki *Leturiaren egunkari ezkutua* baino lehenago argitaratua izateari zor diola, neurri handi batean, bere estatus literarioa. Hots, gaur egun halako testu bat argitaratuko balitz ez litzateke literariotzat joko, infraliterariotzat baino. Euskaltzaindiaren Txomin Agirre sarira aurkeztuko luke adin bateko bere autoreak eta bertan ere finalista izatera ez litzateke iritsiko. *Leturiaren* aurrekari modura baizik da, izan ere, literarioa *Antton* bezalako obra bat ikuspegi historiko batetik, *in abstracto* bere balio literarioa hutsaren parekoa dateke-eta, izan gaitezen zintzoak geure buruarekin. Baina, artean *Leturia* oraindik idatzita ez zegoenez, eta maila literario handiagoko beste testurik ez daukagunez garai hartan, bada, gure literaturaren historian toki xume baina egiazkoa daukan nobelatxoa da *Antton*. Izan ere, *Leturiak* argitaratu orduko histu edo ihartu baitzuen, ez esateko ehortzi zuela, ordurarte erdi bizirik edo erdi hilik zegoen prosa ohiturazalea bere modernotasunarekin.

Ez da nahikoa, halere, *Antton* definitzeko, eleberri ohiturazalea dela esatea. Izan ere, gure prosaren historia aztertuz gero, eta historia diodanean ez naiz kronologiaz ari baizik eta idazmoldeen bilakaeraz, esan al daiteke *Antton Leturiaren* aurrekaria dela? Hau da, *Leturia* hartzen bada gure eleberri modernoaren zero unetzat edo abiapuntutzat, esan al daiteke *Antton* proto-*Leturia* bat dela, edo -1 unea? Eboluzionismo literarioa egitekotan, esan al daiteke *Antton Leturiaren* arbasoa dela? Erantzuna ezezkoa izango da. Izatekotan, ikuspegi kronologikotik bakarrik da aurrekari *Antton*, ez ordea ikuspegi literariotik. *Anttonek* ez du ezertan prestatzen edo aurreentiarazten -itxura batean, behintzat- *Leturiarekin* datorren aldaketa erabatekoa.

Izan ere, iraganari begira idatzitako obra da *Antton*. Iragan historikoari, neurri batean, baina batez ere iragan literarioari. Stendhalek bazioen eleberria munduan zehar darabilgun ispilu bat dela, esan beharko genuke Iratxetek ispilua ez baina erretrobisorea zerabilela *Antton* idazterakoan.

Gaiarengatik, lehen-lehenik. Anttonek iraganeko gertakizunak kontatzen ditu (iragan hurbilekoekin amaitzen bada ere trama erromaneskoa). Jakina denez, literatura diglosikoen beste joera naturaletako bat da iraganera jotzea erreferentzia bila (ikus Kortazar *op.cit.*). Bestalde, eta bi gauzak lotuta daude, zer esanik ez, iraganari loturiko baloreak gorai patzen ditu modernitateak eskaintzen dituen balore gaiztoei kontrajarriz. Eta hori gutxi balitz, iraganaldian kontatzen ditu gertakizunak (*Leturiak* dakarren berrikuntza handienetakoak, gogora bedi, orainaldiaren erabilpena da). Beraz, forma literarioari dagokionez ere, iraganari begira dagoen obra da Iratxetena (geroago komentatuko ditugun ñabardura batzuekin, halere). *Feuilleton* ohiturazalearen eskema eta idazkera erabiltzen ditu naturaltasun osoz, hau da, formari buruzko gogoeta edo kezka-

(2) Jon Kortazar, *Diglosia eta euskal literatura*, Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002.

rik gabe. Ez ahantzi Txomin Agirrek ere atalka eta *feuilleton* gisa argitaratu zituela lehenik *Kresala* eta *Garoa* (ez da kasualitate hutsa argitarapen moldearen errepikapena). Darabilen idazmoldearen gaurkotasuna ez da kezka iturri Iratxetentzat. Kontzientzia txarrik gabe idazten du. *Leturiak* euskal eleberrigintzara ekarriko duen superni modernistaren begiradatik aske ari da. Modernotasuneranzko lasterketa-leihaketa amaigabearen kezka aurreko idazlea da, dudarik gabe.

Leturiaren benetako aurrekariak, apika, Etxaide eta besteren batzuk dira. Ez, ordea, Ireatxet. Badago Etxaide batengan zerbait berritzeko gogoia, xedea, eta ahalegina. Errealismoaren soka ordurarte baino gehiago estutzeko nahikeria. Siki-era apur bat min egin arte estutzeko borondate eskergarria. Pertsonaiak gaizto bihurtzeraino eramanez, adibidez. Hezur-haragizko pertsonaiak taxutzen ditu Etxaidek, giza-pasioz beteak (oroit bedi Etxahun Barkoxekoaren portreta 1955ko *Joanak joan* nobelan). Loditasun psikologiko pixka bat bederen, edo loditasun erromaneskoa behintzat ematen saiatu zen Etxaide bere pertsonaiei. Bestalde, bere obren egitura dramatiko dokumentazio lan historiko zehatz bezain astunaz hornituz (1964eko *Gorrotoa lege* obran oin oharretako paratestuaren bitartez, kasurako) Etxaidek beste berme bat, hau ere berria, eskaintzen dio errealismoari.

Noski, Etxaideren ahaleginak baditu zenbait muga ez dituenak inoiz gaindituko. Hala nola, obren konklusio moralizatzailea, edota iraganera jotzeko joera, pudorez edo. Baina Etxaide, gutxienez, etapa bat da gure eleberrigintzaren garapenean. Bide bat urratzen du, ez behar bada *Leturiak* irekiko duen autobidea bezalakoa, baina bai bide bat ohiturazaletasunaren etxetik urruntzen gaituena. Bidean jartzen gaitu etxetik atera gabe geundenean. Iratxeten *Antton* ez da etapa izatera iristen, ezta nahi ere. Euskal eleberriz azpigaratu eta ohiturazalearen etxeko baratzean, etxearen atzekaldeko baratzean zehatzagoa izateko, egindako ibilalditxo zirkularra da. Etxearen atzekaldeko baratza diot ezen ez baitu pretentsiorik, ez du Txomin Agirre gainditu nahi. Haren itzalean siestatxoa egin nahi du, bertan goxo egin.

Konklusio harranditsu gisa formula polit bat erabil genezake: obra literarioak bere indar propioaz garai bat definitzea lortzen ez badu, garaiak berak zapaldu eta xehatu egiten du obra. *Antton*, historiak xehatzen duen obren multzoan sartu beharko litzateke, zer duda.

Eta hala ere, obra hau aukeratu dut, dena bere aurka duelarik, birtute literario handi bat duelako: komikotasuna. Obra ezin irrigarriagoa da, txit dibertigarria. Lehenik zera esan, Ibon Sarasolak maite duen Iparraldeko euskara kristalpeko labelizatu horretan idatzita dagoela. Eta horrek bakarrik atsegina egiten du irakurketa, zeren idazkera eder, bizi eta alaia baitu Iratxetek, *Leturiaren* proto euskara batua zurruna baino askoz atsegina. Obra hau nobela komiko bat da, nobela komiko lortua gainera... baina nahigabekoa!

Komikotasunak iturri asko izan ditzake. Horietako bat abiada da, *tempo*-a. Hau da, ausaz, Iratxeten prosa Agirrereren ereduarenetik urruntzen duen elemen-

tu nagusia. Agirreren prosa aberatsa da, denbora hartzen du gauzak deskribatzeko eta, bidenabar, euskarari bere zukua ateratzeko. Hemen ez dago halakorik, ekintza da nagusi. Laster irakurtzen da *Antton*. Zitzu bizian garamatza, nola harri batetik bestera jauzika:

Martxoan jadanik, etxe berriaren gainean zureriaren ezartzen hasiak ziren eta beharrik apherileko teilak emanak zituzten, zeren apheril ondarra dena denbora txarretan joan zen.

Eta orai, uztaila. [...] (3)

Eleberri ohiturazalearen berezko geldotasuna bortxatu egiten da hemen. Badirudi XX. mendearen abiadaren azkartzea kutsatu egin zaiola Iratxeti eta ezin duela horren aurka borrokatu, nahiz kontzienteki darabilen paradigma literarioak kontrakoa eskatu. Nola defenditu, izan ere, euskal gizarte tradizionalaren betiereko baloreak modernitatearen ezaugarri nagusia den abiadatik? Iratxetek dioen moduan, *Antton*-en kapitulu bati hasiera emanez,

«treinak airos kurritzen du burdin bidean» (4).

Eta lehen arraildura bat dakusagu obraren xede literario kontzientean, bere barne bultzada inkontziente baten –abiadaren grinaren– emaitza modura. Abiadura modernoak autorearengan duen erakarpenaren zantzu gisa uler daiteke, era berean, adizkera berezi baten erabilpena. Esan dugu gorago iraganaldian kontatzen zaigula ekintza. Eta hala da. Baina marko narratibo orokorra –eta bereziki nobelaren konklusio moralizatzailea– iraganean dagoen arren, eleberriak askotan jotzen du aspektu puntukaria erabiltzera, gertatzen ari dena erakutsi nahiz, gertatzen ari balitz bezala kontatuz, indar gehiago emate aldera-edo, irakurlearen interesa pizteko. Aipatu dugu kontakizunaren akzelerazioa eta hori dateke eleberri honen komikotasunaren eragileetako bat, orain azalduko dudan bigarrenarekin batera.

Henri Bergson filosofoaren definizio famatuaren arabera irria eragiten duena –komikotasuna beraz– zera da: mekanikoa den zerbait bizidunari aplikatzea. Gogora datorkit Charlie Chaplinen *Denbora modernoak* filmea, zeinetan Charlot pertsonaia lantegi handi bateko zirkuito mekaniko erraldoiean harrapatuta gelditzen den, edo zeinetan errepikapenaren poderioz lan egiten duen kateatik ateratzen denean ere nola jarraitzen duen jestu berberak egiten, erreflexu mekanikoa itsatsi balitzaio bezala gorputz bizidunean. Bada, antzeko zerbait gertatzen da *Antton* eleberriarekin, eta bere pertsonaia nagusi eponimoarekin. Hemen, biziduna behar lukeen pertsonaia bati –Antton Etxebazterrekoari– ohiturazko eleberriaren mekanika esleitzen zaio, mekanika osoa gainera, arketipo literarioaren xehetasun bakar bat bera ere ahantzi gabe. Eta horrek, jakina, ezinbestean irria eragiten du eleberria bizitzatik (edo errealtate efektutik) aldendu eta parodiarrantz daramalako. Adibide bakar bat nahikoa bedi esandakoa ilustratzeko.

(3) Iratxet, *Antton*, op.cit., 43. or.

(4) Iratxet, *Antton*, op.cit., 35. or.

Antton Ameriketatik aberasturik itzuli eta Marixani bisita egitera joaten zaio Baionara, emakume gazteak bere ezkontza proposamena onartuko duen esperantzarekin. Oraindik ez daki, nahiz irakurlearentzat aspalditik agerian dagoen, Marixan hiritartu dela gorputzez ez ezik bihotzez ere, eta ziur aski ez duela nahiko baserrira itzultzea. «Marixan hiritarra» izeneko kapitulu antologiko honetan, arlote ageri zaigu Antton irakurleoi (XXI. mendeko euskal irakurle hiritartuoi, noski), baina narratzaileak, esan gabe doa, bere alde egiten du eta pertsonaiaren inadaptazio komikoa goraiatu egiten du etengabe. Horrela, Marixanek, neskame diharduen etxean –nagusi aberatsak alde eginak direla baliatuz–, bazkari berezia prestatzen dio Anttoni:

Lehenik «langouste», gero «tomate farcie», «écrevisse au choufleur» eta gainerateko. (5)

Anttonen erantzuna beretzat berria bide den proposamen gastronomiko horren aurrean:

–Gaixoa! Ez zuen balio deusen egitea, banituen ekharriak bi etxe-ogi zerra moleta puska bat eta xingar zafla batekin. Gasna puxka bat ere ba xahakoa ontsa betherik. (6)

Bezperan zineman filme beltz bat ikusten izan da Marixan eta horregatik neke puntu bat aitortzen dio Anttoni. Hori ere Antton nobelako «euskaldun onarentzat», hiritar bizitzaren zozokeriaren seinale da. Egun osoa soroetan lanean igaro ondoan hamaiketarako lehertuta ohean zegoen bera eta bizimolde horri esker sasoiean eta umoretsu ageri da.

Bazkari arrafinatuak ez bide du asetu Antton eta laurak aldera, berriro goseturik komunak non dauden galdetzen dio Marixani. Honek WC-en bidea erakutsi dio eta bertan zer egiten du Anttonek? Etxetik ekarritako ogia eta tortilla irentsi.

Etxetik atera eta paseatzera doaz orduan Antton eta Marixan, baina:

Athera aitzinean, sukaldeko leihotik egin zuen behako bat. Parrean, buruz buru, zombait urhatsetan, karrikaren bertaldean, leiho batetarik emazte bat beha eta begiek ikhusten ahal zuten bezain urrun, teilatu eta khebiderik baizik ez ageri. (7)

Horra Baionako *skyline* famatua deskribaturik, New Yorkekoa baino gutxiago ez dena Anttonen begientzat (ala Iratxetenentzat?). Pasarte honen gakoa exagerazioa da, hiperbola ohiturazalea Baiona hiri xumearen deskribapenean. Bidenabar, ohartarazi behar da Txomin Agirrearen *Garoa* eta *Kresalak* zutik jarritako ereduaren hainbat osagai ezagutzen direla pasarte honetan. Bi hauek esate baterako: batetik, hiritartzen den euskalduna neskame izan behar, bor-

(5) Ibid., 47. or.

(6) Ibid.

(7) Iratxet, *Antton*, op.cit., 49. or.

txaz, eta, bestetik, hiria deshumanizazioaren gune erraldoi da beti (*Garoan* goratasun batetik ikusten den Somorrostroko inguru industrializatuen deskribapenaren errepikapena da, inolako dudarik gabe, Baionako teilatu eta tximi-niazko itsaso amaigabearen deskribapen laburra).

Eleberri ohiturazalearen mekanika ezagutzen duenak badaki, bestalde nor den ona eta nor gaiztoa eta nola bukatu behar den istorioa. Gertatu behar zena gertatu egiten da, hemen ere, eta Marixanek gosez ordainduko du hiria aukeratu izana. Gerla hasi eta goseteak jotzen ditu hiritarrak. Narratzailea, Txomin Agirren baten irakaspena ongi ikasita ez da, noski, isilik geratzen eta esplizituki onaren alde egingo du, ahosgora, eta txarrari moralina jaurtikiko dio gupidagabe, irakurleari lagundu behar baitzaio nobela behar bezala interpretatzen.

Aipatu eta erakutsi dugun exagerazio mekaniko horren ondorioa zein da? Bikoitza da.

Irakurketaren psikologiaren mailan jarrita, irakurlea, paradoxalki, Marixan hiritar gaiztoarekin identifikatzen da. Efektu hau, partez, erretrospektiboa da, gaurko euskal irakurlegoa Marixanen antzera hiritartua delako edo behintzat hiritartasunaren keinutzat jotzen diren hainbat ohitura gaur egun baserri aldean ere arruntak bihurtu direlako. Zergatik Marixanekiko identifikazio hau? Bada, askoz ere humanoagoa dirudielako: lan fisiko gogorregia ez du gogoko, zinemara joatea gustatzen zaio, bere gorputzaren eta itxuraren ardura dauka (ikus bedi «la ligne» edo mehetasunari buruzko pasarte gogoangarria 66. orrialdean), kontsumo gizartea gustatzen zaio (gasna marken zerrenda –*La Vache qui rit* eta beste– «gure kanpainetako gasna afrusa»ri kontrajarrita, 47-48. orrialdeetan)... eta batez ere ahulezia hauek guztiak aitortu eta asumitzen ditu.

Bitartean, Antton ohituraletasunaren kortse moral estuaren preso ikusten dugu, zurrun, mekaniko, demostrazio ideologikoaren txontxongilo bihurtua. Eta hain da agerikoa eta azpimarratua narratzailearen aukera (Anttonen alde) ezen kontrako efektua lortzen baitu.

Izan ere, gure ustea da eleberri honen irakurketa psikoanalitikoak ere emaitza onak emango lituzkeela. Saia gaitezen: Marixan litzateke Iratxeten inkontzientea ordezkatzeko duen figura (nola ez, feminino) gaitzetsia, bere buuruari eta orduko euskal gizarteari, bere irakurlegoari, aitortu ezin dion bizitza hiritar, moderno, kontsumista, eta ez-euskaldunak eragiten dion zirraren irudi humanoa, hain humanoa. Antton, berriz, bere superni zikiratzailea da, tradizioaren ahots maskulinoa (legearena), euskal gizartearen ahots kolektiboa.

Eta bistan denez, inkontzientearen aurka ezin da ezer egin; ahal bezain sakon ehortzi arren, azkenean beti azaleratzen da. Kasu honetan, nahigabeko komikotasuna (Antton barregarri egiten duena eta Marixan hain hurbileko) da Iratxeten inkontzientea salatzen duena, sintoma, lapsusa.

Bai, esan daiteke, orain, bere modura *Antton Leturia* modernoaren aurrekaria badela. Agerian jartzen duelako XX. mendearen erdialdeko euskal

idazlea kokoteraino dagoela ohiturazletasunarekin. Berak ere, Marixanen moduan, janari finak edo industrialak jan nahi ditu, berak ere bere silueta zaindu nahi du, berak ere zinemara joan nahi du gauero filme «polizierak» ikustera. Berak ere baserritar arlotea izateari utzi nahi dio, zopa jatean kristoren arrabotsa ateratzen duen morrosko atzeratua izaterari utzi nahi dio. Ez da kasualitatea Antton, Iratxeten *alter ego* ofiziala, Marixanetaz maitemintzen bada, hain zuzen gorrotatu beharko lukeenaz maitemintzen bada.

Exagerazio mekanikoaren bigarren ondorioa estilistikoa litzateke.

Antton nahigabeko manierismo ariketa pasionagarria bihurtzen da exagerazioaren birtutez. Eleberri ohiturazalearen degradazio edo endekatze prozesuaren aurrean gaude, bere burua jaten hasten da eleberri ohiturazalea gure begi txundituen aurrean. Marxek zioen kapitalismoak berak hondoratuko zuela kapitalismoa, bada hemen halako zerbait gertatzen da eleberri ohiturazalearekin. Eta alde horretatik ere bada, bai, *Antton*, *Leturiaren* aurrekaria. *Leturiaren* aurretik nagusi zen ereduaren (eleberri ohiturazalearen) usteltze prozesua azkartu duelako, bakteria batek egingo zukeen eran.

Azken finean, Iratxeten *Antton*-en literaturtasuna (egungo ikuspegitik, jakina) obraren aspektu inboluntario batean kausi dezakegu, hots, bere nahigabeko komikotasunean, bere izaera parodiko erretrospektiboan. Eta egia da, gaurko irakurle informatu batek benetako plazerez irakurriko duela *Antton* (bigarren graduko irakurketa eginez, hori bai), geroztiko obra moderno asko baino atsegin handiagoz, egia esan (*Leturia* barne). Eta hau da historia literarioak eskaini ditzakeen ironietako bat.

Bai, inolako probokaziorik gabe diot *Antton* irakurgarriagoa dela *Leturia* zurruna baino. Borgesek behiala asmatuiko Pierre Ménard idazlea gure artean bizi balitz berriro idatziko luke obra hau eta Sagastizabal ezizenaz argitaratuko luke, *Kutsidazu bidea*, *Marixan* izenburupean, *Kutsidazu bidea*, *Ixabel*-en obraren *prequel* edo *sequel* gisa. Eta ongi funtzionatuko luke Sagastizabalen obraren negatiboa baita –euskar laboraria hiriko neskaz maitemindua eta hiriko kodeak bereganatu ezinik erakusten dizkigu–, eta, batez ere, *Kutsidazu bidea*, *Ixabel* bezain berregarria.